

Norge og Sverige i krig og fred i 500 år

Inträdeshörelse i KKrVA avd VI 4 december 2024 av Christian Syse

Résumé

Norway and Sweden are neighbours with the longest land border in Europe and a security policy dependency in war and peace. For the past 500 years – since the end of the Kalmar Union in the 16th century – our nation states were at war intermittently until the end of the Napoleonic era. Amongst many events were the final downfall of Karl (Charles) XII, losing his life in battle at Halden in 1718, and the annihilation of the Carolinian army in Central Norway's mountains early the following year. Crown Prince Karl Johan (Charles John) of both Norway and Sweden as of 1814 and King from 1818 – the greatest statesman in Nordic history – ushered in a new, more than 200-year long period of peace and prosperity in both Norway and Sweden. The peaceful dissolution of the union in 1905, the diverging fates during the Second World War leading to Norway joining NATO as a founding member, and then finally Sweden becoming part of the Alliance in March 2024 are historic fundamentals of Norwegian and Swedish history being discussed in this article.

I 2023 MARKERTE domkirken i Lund i Skåne 900 år, Nordens største og best bevarte romanske byggverk. Det var allerede fra 20 år tidligere, 1103, erkebispesete for Danmark, Norge, Sverige, Finland, Island og Grønland. I middelalderen var Lund – dengang dansk naturligvis – et kulturelt sentrum, Danmarks og egentlig Nordens åndelige hovedstad. Lund var *Metropolis Daniae* og Nordens Roma. Det første nordiske erkebispesetet, i Lund, understreket at Norden utgjorde et fellesskap. Det var en enhet omenn løs, med en rimelig språklig og kulturell samforstand.

Også Kalmarunionens vel 120 år frem til 1520-årene viste at politisk enhet var mulig. Den var basert på felles kulturnevner og ytre trusler. Men Kalmarunionen ble etterfulgt av bitre og voldelige, nordiske kriger. Landområder og folk skiftet statstilhørighet.

I århundrene fra Kalmarunionens fall inntil begynnelsen av 1800-tallet var det i Norden to og bare to stater, Danmark og Sverige. Under disse

lå Norge med Færøyene, Island og Grønland i vest, og i øst Finland med Åland. I tillegg kom landområder utenfor dagens Norden.

Kriggerfolkene

Danmark-Norge og Sverige-Finland kriget ustanselig, om grenseområdene og om hegemoniet i det nordiske området, på land og til sjøs. De nordiske landene var blant verdens mest militariserte. Den nordiske sjuårskrigen fra 1563 var den første militære konfrontasjonen i Norden etter Kalmarunionens fall. Allerede året etter pågikk kamper i de norske landskapene Jemtland, Herjedalen og Båhuslen.

I 1567 gikk så Sverige under Erik XIV til angrep på Oslo og andre områder i Norge. Krigen i Sørøst-Norge skjedde jo i 'ulycksåret' for Erik, 1567, med tiltagende sinnsforvirring. Sverige var blitt Norges fiende. Bønder og borgere i Norge ble kalt ut til krigstjeneste mot Sverige i ödesåret 1567.

Men befolkningen både på norsk og svensk side av grensen var imot krigen. De avtalte bondefred seg imellom, med frihandel og fritt samkvem. Det var ikke slik at nordmenn og svensker bar fiendskap mot hverandre. Det *var* et grunnlag for samforstand og vennskap.

Men mange konfrontasjoner ventet.

Sverige som stormakt

Norge tapte på 1600-tallet landskapene Jemtland, Herjedalen og Båhuslen. Sverige var på sitt aller største da til og med Trondheims len ble svensk i en toårsperiode fra 1658. Sverige strakte seg helt mot Norskehavet i vest.

Nordisk enighet, fred og velstand er ikke selvsagt. Vi får minnes det blodigste slaget i Nordens historie frem til kampene i Finland under andre verdenskrig: Lund 1676.

Mine opplyste svenske venner mener det var mot Danmark man kjempet i forsvaret av de sydlige landskaper. Det er generøst. For det var Danmark-Norge Sverige kjempet mot. Også norske soldater stod og falt ved Lund.

Norge i kampen og Karl XII's nederlag

I den danske flåten var i perioder et flertall av de menige gaster fra Norge. Noen nordmenn var ledende sjøoffiserer, som admiralene Axel Mowat, Lauritz Galtung og Henrik Bjelke på 1600-tallet og Claus Frandsen

Tønder mot slutten av den dansk-norske unionstiden. Og så naturligvis Iver Huitfeldt og Peter Wessel Tordenskiold.

Huitfeldt led heltedøden da han ledet Frederik IVs flåte under det dansk-svenske sjøslaget i Køge Bugt 1710. Tordenskiold – gravlagt i Holmens kirke i København – ble drept i duell. Disse nordmennene hadde alle sverget troskap til kongene av Danmark for å bekjempe, ja, Sverige.

Karl XIIIs felttog mot Norge i 1716 ble innledet bare tre måneder etter at hjeltekonungen steg i land i Sverige – i Skåne – etter 15 år utenfor riket.

Stridene mot Norge ble ingen suksess. Akershus festning i Christiania ble ikke inntatt. Troppene led av förnödenhetsbrist. Og de svenske styrkene trakk seg tilbake over riksgrensen i april 1716.

Og sommeren det året senket den dansk-norske marine under Tordenskiold den svenske transportflåten. Det var i Dynekilen nord i Bohuslän – altså på gammel norsk mark.

Men Carolus Magnus ville ikke hvile. Hans og den svenske stormaktens endelikt skulle på sitt vis komme nettopp i Norge. Senhøsten 1718 omringet svenske tropper – med Karl selv som feltherre – Fredriksten festning i Fredrikshald, i dag Halden. 30 november falt han i skyttergraven, død ved skudd gjennom tinningen. Var kulen norsk eller svensk?

På minnesteinen på festningen står det: «Fredriksten vernet fedrelandet.» Altså: Fredriksten skyddade fäderneslandet. Mange norske besøkende i min tid som sendebud i Stockholm tok jeg med til Nationalmuseum for å studere Cederströms 'Karl XII:s likfärd'.

General Armfeldts tilbaketog fra Trondheim lenger nord skulle bli en katastrofe. I januar 1719 døde 4 000 svenske, og finske, karolinere i snøstormen i grensefjellene på vei hjem. Tordenskiold inntok Marstrand festning senere i året 1719. Der lurte han den svenske kommandant Dankwardt til å overgi festningen. Den ulykkelige Dankwardt ble dømt til døden og avrettet for det.

Festningen der oppe med utsikt til Paternoster-skjærene og Skagerak omdøpte Tordenskiold fra Carlsten tilbake til Christiansten. Det var festningens navn da Båhuslen var norsk før freden i Roskilde.

Fred og norsk-svensk union

Det store skiftet, etter mange felttog fra Sverige inn i Norge og århundrers strid, kom med Nordens største statsmann gjennom alle tider: Jean-Baptiste Jules Bernadotte.

Vi nordmenn var uvitende om den svenske kronprinsens tanker om et militærstrategisk dyp for Sverige mot vest, altså Norge.

Den norske folkevalgte forsamlingen vedtok i mai 1814 den i datid liberale grunnloven på Eidsvoll, nord for Christiania. Dermed var det nye kongedømmet Norge opprettet i Napoleonskrigens spor. Og Danmarks kronprins Christian Frederik ble demokratisk valgt som norsk konge.

Etter en kort krig, Sveriges siste krig i sitt nærområde, vedtok Stortinget,

Norges riksdag, en lett revidert norsk grunnlov i november 1814. Karl XIII av Sverige ble av Stortinget valgt til konge av Norge.

Men Norges selvstendighet var ikke knust. Karl Johans opprinnelige ambisjon, som kronprins og senere konge, var la fusion des deux peuples. Slik ble det ikke. Med klokskap aksepterte Karl Johan Norges liberale grunnlov og at Norge, innenfor unionen, var et selvstyrt rike.

Grunnlovens paragraf 1 lød: «Norge er et fritt, selvstendig, udelelig og uavhengelig rike, forenet med Sverige under én konge.» Karl Johan ble i 1818 kronet til konge av Norge i middelalderens norske erkebispede Nidarosdomen. Det var et stort selvstendighetsskritt i norsk historie. For første gang siden middelalderen var det kronet en konge av Norge, i Norge.

Det er ikke her plass til å studere den norsk-svenske unionen, med sine oppturer og nedturer og endelige splittelse. Men den minnet mer om dobbeltmonarkiet Østerrike-Ungarn og var vesensforskjellig fra den norske totalunionen med Danmark, eller Finland som del av Sverige.

Utenrikspolitikken var felles og styrt fra Stockholm. Norsk innenrikspolitikk var norsk og styrt fra Norges hovedstad.

Ut av unionen

Folkeavstemningen i Norge i 1905 ga 99,95 prosent tilslutning til unionens oppløsning. Det er bedre tall enn det nordkoreanske kommunistpartiet kan oppvise i sine valg. Men la oss fastslå: Den norsk-svenske unionstiden var en vekstperiode uten sidestykke for Norge, økonomisk, politisk, i litteratur, malerkunst, arkitektur, høyere utdanning, polarforskning, ja, på alle områder. Denne fremgangen hadde nok ikke sin årsak i unionen. Men unionen forhindret ikke en selvstendig utvikling og vekst.

Og det aller viktigste: Karl Johans politikk, fra 1814 med Norge som del av en union, sikret norsk og nordisk fred etter århundrer med krig. Hvilken enestående bragd.

For oss i Krigsvetenskapsakademien: Da unionen gikk inn i sin sludgang, var det norske forsvaret i vekst. Vi hadde rustet opp våre grensebefestninger mot, ja, Sverige. Vi bygget en marine, en flotta, verdt navnet. Vårt kystartilleri var godt. Dette viser jo hvor løs og på mange vis

uforpliktende unionen var. Norge kunne, uhindret av unionen, bygge en forsvarsmakt. Oscar II så det som de to rikenes felles forsvar mot et aggressivt Russland. Men for Norge var det et norsk forsvar.

En av de store velsignelser i moderne tid er at den norsk-svenske unionen ble oppløst fredelig. Tenk dere, venner, om det var kommet til militær konfrontasjon i 1905, med tap av norske og svenske soldater langs grensen og marinegaster på havet. Enkelte i Sveriges riksdag tok til orde for krig. Sverige var den sterkere part. Krig i 1905 ville vært en katastrofe i samtiden, men like mye for alt senere samarbeid.

Det andre verdenskrig

Jeg må berøre det store traumet i norsk historie. Norske filmer og bøker om krigen 1940–1945 utkommer fortsatt hvert år. Den definerende perioden for all senere norsk sikkerhetspolitikk. Derfor var vi grunnleggermedlem i NATO da Washington-traktaten ble underskrevet i 1949.

Da jeg var ambassadør her, kunne svensker komme bort til meg og beklage Sveriges holdning under andre verdenskrig: nøytraliteten, unntakene våren 1940, tyskvennlighet, svensk-tysk råvarehandel, permittenttrafikken, Engelbrecht-divisjonen, midsommarkrisen.

Min beretning er annerledes. Uten Sverige ville Norges situasjon i årene 1940–1945 vært ytterst alvorlig, ja, prekær. Sverige tok imot mellom 50 000 og 60 000 norske flyktninger, over halvparten av Norges jøder ble reddet til Sverige, polistruppene – en regulær infanteristyrke på 15 000 norske menn – ble bygget opp i Dalarna og andre steder i landet, Svenska Norgehjälpen sikret penger, oppmerksomhet, sympati, husbygging og mat til sultne nordmenn. Min mor overlevde krigens sluttår på svensksoppa. Vi minnes særlig sosialminister Gustav Möller og hans statssekretær Tage Erlander.

Ny skandinavisk sikkerhetspolitikk?

Det skandinaviske forsvarsforbundet ble lansert av utenriksminister Östen Undén i februar 1948 som den store, samtlende sikkerhetspolitiske løsningen. Men Norges og Danmarks erfaringer fra krigen var annerledes. Hemmelige forhandlinger om en kommende atlantisk forsvarsallianse ble innledet. Norge kunne akseptere et både-og, altså at Norge gikk inn i det som ble NATO, men også slutte seg til et skandinavisk forbund.

Det var uakseptabelt for Sverige. Den svenske regjeringen ville ha et uavhengig, ikke-alliansetilknyttet Norden som en buffer og balan-

se mot Sovjetunionen. Og forholdet til Finland spilte da, som nå, inn. Det skandinaviske forsvarsforbundet forble et luftslott, til statsminister Erlanders bitterhet.

Men et skandinavisk forsvarssamarbeid ble likevel innledet. Vi vet jo nå hvor tett svensk underrettelse samarbeidet med NSA i USA og GCHQ i Storbritannia. Sverige var en vestmakt, selv om underrettelse-samarbeidet ble benektet fra Riksdagens talerstol.

Nøytralitet i krig. Eller?

Jeg har ofte undret meg på hvor dypt det egentlig stakk – *alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig*. Ville man stå som passiv tilskuer ved et sovjetisk væpnet angrep på Norge, eller på Finland? Denne alliansefriheten var, iallfall fra og med 1949, en utenkelig tanke i Norge. Arbeiderpartiet ble splittet i 1961. Venstrefløyen i partiet ville ikke akseptere amerikansk atompolitikk. Det har vært norske selvpålagte begrensninger – ingen atomvåpen i Norge i fredstid, ikke permanente NATO-tropper stasjonert i Norge.

Men likefullt er Norge blant alliansens mest trofaste medlemmer gjennom samtlige år. I dag har selv Sosialistisk Venstreparti, altså utbryterne mot NATO i 1961, akseptert norsk NATO-medlemskap. Parolen er for en samlet norsk befolkning:

Aldri mer 9 april 1940.

Den nye tid

Vi kunne ha talt om Nordefco, *Nordic Defence Cooperation*. Jeg hadde og har tro på dette samarbeidet, grunnlagt i 2009. Jeg var dengangen tilsvarende utrikesråd for europapolitikk i norsk UD.

Nordefco hadde solid oppslutning i ulike regjeringer i alle de nordiske landene. Det var et instrument for forsvarssamarbeid som var så godt det var mulig med Sverige og Finland utenfor alliansen. Et eksempel var *Cross Border Training* av luftstridskrefter.

Nordefco fortsetter sin virksomhet, nå med alle de fem landene som alliansemedlemmer. Danmark har formannskapet i 2024. Det er en god akse i Norden innenfor NATO.

Jeg var beveget da Finland trådte inn i NATO i april 2023 og så Sverige i mars året etter. Det er milepæler i nordisk historie. Vi har på et vis gått en full sirkel fra Kalmarunionen, kriger i flere hundre år, nye unioner, oppløsning av disse og fem selvstendige stater i Norden, EU-medlemskap

for tre av de fem nordiske landene med også sikkerhetspolitiske konsekvenser, og så altså, endelig et samlet Norden der også svenske og finske politikere kan erklære: Vi står sammen om vår felles sikkerhet.

For Norge og Sverige krever dette ny tenkning om sikkerhetspolitikken, ny infrastruktur, ytterligere samarbeid. Svenske forpliktelser omfatter nå det arktiske nord og havet i vest; norske forpliktelser omfatter forsvaret av Sverige, Østersjøen og Finland. Det eneste som mangler, er norsk og islandsk medlemskap i EU. Det kommer ikke til å skje på min vakt.

Til slutt: Jeg har kjørt forbi den gamle grensefestningen på Kongsvinger med sine antikke kanoner, rettet mot øst. Festningen ble avvæpnet i tråd med 1905-fredsavtalen. Jeg krysset så grensen inn i Värmland. 1 630 kilometer landegrense mellom Norge og Sverige er ikke lenger NATOs yttergrense.

Jeg kunne utrope Brödrafolkens väl!

Författaren var Norges ambassadör i Sverige 2017-21 och är sedan 2023 kallad ledamot av KKrVA.